

Platforme, nadzor i otpor: Krićka perspektiva digitalne političke ekonomije

Autor: Davor Moravek

Sažetak

Digitalne tehnologije nisu neutralni alati, već su duboko ugrađene u suvremene kapitalistićke odnose moći. Ovaj pregledni rad nudi krićku sintezu temeljne i recentne literature iz područja digitalne političke ekonomije. Analizira se uspon platformskog kapitalizma (Srnicek, 2017), istićući njegovu logiku ekstrakcije podataka (Zuboff, 2019) i prekarizaciju rada kroz „gig“ ekonomiju pod algoritamskim upravljanjem. Rad istražuje kako ovaj model, putem algoritamske pristranosti (Noble, 2018) i tehnološki posredovane rasne diskriminacije (Benjamin, 2019), reproducira i produbljuje postojeće društvene nejednakosti. Analiza se proširuje na globalne dinamike, uspoređujući različite modele digitalne kontrole – od amerićkog korporativnog modela, preko kineskog nadzornog državnog kapitalizma i europskog regulatornog pristupa usmjerenog na digitalni suverenitet, do digitalnog kolonijalizma (Couldry & Mejias, 2019) u Globalnom Jugu. Konaćno, rad razmatra oblike otpora i emancipatorne alternative, uključujući radnićko organiziranje u gig ekonomiji, digitalni aktivizam pod represijom, potencijale i izazove održivosti digitalnih zajednićkih dobara (Benkler, 2006; Eghbal, 2020) te uspon platformskog kooperativizma. Zaključuje se da digitalna ekonomija ostaje inherentno proturjećno polje oblikovano tenzijama između komercijalne eksploatacije i potencijala za društvenu emancipaciju.

Ključne rijeći: digitalna politićka ekonomija, krićka teorija, platformski kapitalizam, nadzorni kapitalizam, algoritamska pristranost, gig ekonomija, algoritamsko upravljanje, digitalni kolonijalizam, digitalni suverenitet, digitalna zajednićka dobra, platformski kooperativizam, otpor

Abstract

Digital technologies are not neutral tools but are deeply embedded in contemporary capitalist power relations. This review article provides a critical synthesis of foundational and recent literature in the field of digital political economy. It analyzes the rise of platform capitalism (Srnicek, 2017), highlighting its logic of data extraction (Zuboff, 2019) and the precarization of labor through the algorithmically managed "gig" economy. The paper explores how this model, through algorithmic bias (Noble, 2018) and technologically mediated racial discrimination (Benjamin, 2019), reproduces and deepens existing social inequalities. The analysis extends to global dynamics, comparing different models of digital control – from the US corporate model, through China's surveillance state capitalism and the European regulatory approach focused on digital sovereignty, to digital colonialism (Couldry & Mejias, 2019) in the Global South. Finally, the paper examines forms of resistance and emancipatory alternatives, including worker organizing in the gig economy, digital activism under repression, the potentials and sustainability challenges of the digital commons (Benkler, 2006; Eghbal, 2020), and the rise of platform cooperativism. It concludes that the digital economy remains an inherently contradictory field shaped by tensions between commercial exploitation and the potential for social emancipation.

Keywords: digital political economy, critical theory, platform capitalism, surveillance capitalism, algorithmic bias, gig economy, algorithmic management, digital colonialism, digital sovereignty, digital commons, platform cooperativism, resistance

Uvod: Smještanje digitalnog u socio-ekonomski kontekst

Digitalne tehnologije se u suvremenom diskursu često prikazuju kroz prizmu tehnološkog determinizma, bilo kao utopijska sila demokratizacije ili kao distopijska prijetnja. Robustno razumijevanje digitalnog doba zahtijeva višeperspektivni pristup koji tehnologiju utemeljuje u materijalnim, društvenim i političko-ekonomskim stvarnostima koje je oblikuju i koje ona preoblikuje. Ovaj rad usvaja pristup kritičke digitalne političke ekonomije, shvaćajući je kao analitički okvir usmjeren na razotkrivanje odnosa moći, dinamika kapitala i mehanizama nejednakosti unutar digitalizirane ekonomije i društva. Sintetizira se literatura koja pruža kritički uvid u digitalni krajolik kroz četiri ključne analitičke leće: materijalističku, kritičku, globalnu i emancipatornu.

Metodološki, ovaj rad je koncipiran kao narativni pregled s kritičkom sintezom. Za razliku od sustavnog pregleda, cilj nije kvantitativna agregacija svih dostupnih studija, već kvalitativna sinteza ključnih debata. Odabir literature vođen je ciljem da se obuhvate temeljni (*foundational*) tekstovi koji su definirali polje, kao i najvažnije suvremene kritike i empirijske studije koje ocrtavaju evoluciju digitalne političke ekonomije. Pristup odabiru nije bio sustavan u smislu iscrpnog pretraživanja baza podataka prema unaprijed definiranim kriterijima, već usmjeren na identifikaciju i analizu središnjih koncepata, njihovih međusobnih odnosa i proturječnosti koje definiraju ovo dinamično područje. Potrebno je priznati i ograničenja ovog pristupa: pregled se primarno oslanja na anglofonsku literaturu, a iako nastoji uključiti globalne perspektive, dublja analiza literature na drugim jezicima ili iz specifičnih regionalnih znanstvenih tradicija prelazi opseg ovog rada. Ovakav fokus može nenamjerno marginalizirati koncepte ili naglasiti probleme drugačije nego što bi to učinile perspektive ukorijenjene u drugim lingvističkim ili akademskim kontekstima.

Tablica 1: Ključni koncepti kritičke digitalne političke ekonomije

Koncept	Ključni autori (Primjeri)	Empirijski primjeri / Manifestacije
Platformski kapitalizam	Srnicek (2017)	Poslovni modeli (Google, Uber) temeljeni na ekstrakciji podataka; "Lean" platforme i monopolizacija.
Nadzorni kapitalizam	Zuboff (2019)	Tržišta bihevioralnih budućnosti; "aktucija" ponašanja korisnika; asimetrija znanja.
Kritika nadz. kapitalizma	Morozov (2019); Ajuzieogu (2024)	Argument kontinuiteta (nije novo, samo intenziviranje starih kapitalističkih praksi).
Algoritamska opresija	Noble (2018); Benjamin (2019)	Rasno pristrane Google pretrage ("Black girls"); "Novi Jim Code" u prediktivnom policijskom djelovanju.
Rekonfiguracija rada	De Stefano (2016); Rosenblat (2018)	"Gig" ekonomija; pogrešna klasifikacija radnika; algoritamsko upravljanje ("poslodavac iz sjene").
Digitalni kolonijalizam	Couldry & Mejias (2019); Kwet (2019)	Ekstrakcija podataka iz Globalnog Juga; infrastrukturna ovisnost; "štetna digitalna inkorporacija" (Heeks, 2022).
Državna kontrola (Modeli)	Zhang (2021); Youngs (2025)	Kineski "nadzorni državni kapitalizam" (Sustav društ. kredita); EU "treći model" (GDPR, DSA).
Otpor i alternative	Hussain (2023); Sombatpoonsiri (2023); Benkler (2006)	Štrajkovi radnika ("Breque dos Apps"); digitalni aktivizam pod represijom; digitalna zajednička dobra (Wikipedia); Platformski kooperativizam.

Ekonomska logika platformskog kapitalizma i modeli poput „gig“ ekonomije nisu puke tehnološke inovacije, već specifični kapitalistički odgovori na povijesne ekonomske uvjete, poput pada profitabilnosti u proizvodnji i financijske krize 2008. godine (npr. Srnicek, 2017). Ekonomske strukture povezane su s dubokim društvenim posljedicama. Podatkovno-centrična logika reproducira i pojačava postojeće društvene nejednakosti utemeljene na rasi, rodu i klasi, kroz mehanizme algoritamske diskriminacije (Noble, 2018) i uspon nadzornog kapitalizma (Zuboff,

2019).

Analiza se mora de-centrirati sa Zapada, ispitujući kako se digitalna kontrola manifestira u različitim geopolitičkim kontekstima, poput „nadzornog državnog kapitalizma“ u Kini, regulatornog modela EU-a ili „digitalnog kolonijalizma“ u zemljama Globalnog Juga (Couldry & Mejias, 2019). Fokus se pomiče s „digitalnog jaza“ na pitanje „štetne digitalne inkorporacije“. Naposljetku, istražuju se emancipatorne mogućnosti, analizirajući digitalni aktivizam (npr. Freelon i dr., 2016) i alternativne modele proizvodnje poput digitalnih zajedničkih dobara (Benkler, 2006), koji nude izazov dominaciji platformskog kapitalizma, ali se i sami suočavaju s izazovima održivosti.

Arhitektura platformskog kapitalizma i rekonfiguracija rada

Digitalne tehnologije i poslovni modeli proizvod su specifičnih povijesnih i ekonomskih sila. Pojava tehnoloških divova označava temeljnu promjenu u funkcioniranju kapitalizma, a njihova moć proizlazi iz specifičnog poslovnog modela – platforme.

Ključna teza Nicka Srniceka (2017) jest da platformski kapitalizam nije proizašao iz tehnološkog genija, već kao strateški odgovor kapitala na dugoročnu krizu profitabilnosti u globalnom proizvodnom sektoru od 1970-ih. Nakon financijske krize 2008., okruženje niskih kamatnih stopa i obilje jeftinog kapitala stvorili su uvjete za uspon digitalne ekonomije. Rizični kapital masovno se slijevao u tehnološke startupe koji su bili „lagani“ po pitanju imovine, a „teški“ po pitanju podataka. Oblik platformskog kapitalizma – koji teži minimiziranju fizičke imovine, maksimiziranju ekstrakcije podataka i postizanju monopola – izravno je oblikovan uvjetima post-2008. financijskog kapitalizma (Srnicek, 2017).

Platforma je posrednička digitalna infrastruktura koja se pozicionira tako da može izvlačiti vrijednost iz svih interakcija koje se na njoj odvijaju. Dva ključna mehanizma su u središtu ovog modela: ekstrakcija podataka i mrežni efekti. Podaci su temeljna sirovina; platforma stječe „povlašteni pristup“ za bilježenje aktivnosti korisnika, što je ključna prednost u odnosu na tradicionalne poslovne modele (Srnicek, 2017; Zuboff, 2019). Istovremeno, vrijednost platforme raste s brojem korisnika. Ovaj mehanizam stvara snažnu tendenciju prema monopolu (dinamika „pobjednik uzima sve“), što dovodi do ekstremne koncentracije moći (Srnicek, 2017).

Platformska ekonomija nije monolitna. Srnicek (2017) nudi korisnu tipologiju koja razlikuje pet glavnih vrsta platformi: oglašivačke (Google, Facebook), oblačne (Amazon Web Services), industrijske (GE Predix), proizvodne (Rolls Royce) i „lean“ (vitke) platforme (Uber, Airbnb). Radnička pitanja najizraženija su kod „lean“ platformi, dok su pitanja nadzora najistaknutija kod oglašivačkih. Važno je napomenuti da postoje i druge tipologije (npr. Van Dijck i dr., 2018), no Srnicekova ostaje utjecajan okvir za razumijevanje različitih načina na koje platforme izvlače vrijednost.

Ideološku nadgradnju platformskog kapitalizma pruža ono što Evgeny Morozov (2013) naziva „tehnološkim solucionizmom“ – uvjerenjem da se svi složeni društveni i politički problemi mogu precizno definirati i riješiti pomoću tehnologije. Morozovljeva kritika razotkriva kako ovaj pristup ignorira složenost i spornost društvenih pitanja, svodeći ih na tehničke probleme i naturalizirajući vrijednosti Silicijske doline kao neizbježne i progresivne.

Ipak, važno je adresirati i dominantni neoliberalni narativ koji kritički pristup često zanemaruje. Iz te perspektive, platforme se slave kao motori inovacija koji drastično smanjuju transakcijske troškove, povećavaju tržišnu učinkovitost i demokratiziraju pristup uslugama (npr. prijevoz, smještaj, kapital). Argumenti u prilog platformama ističu njihovu sposobnost da bolje povežu ponudu i potražnju, pruže fleksibilne prilike za zaradu i potaknu konkurenciju. Međutim, kritička politička ekonomija upozorava da ovaj narativ o „učinkovitosti“ često prikriva dublje strukturne probleme. Smanjenje transakcijskih troškova za korisnika postiže se eksternalizacijom troškova i rizika na radnike (kao što je vidljivo u „gig“ ekonomiji) i društvo (npr. izbjegavanje poreza, pritisak na javne usluge). Navodna „fleksibilnost“ često se prevodi u prekarnost, dok se „inovativnost“ koristi za postizanje monopolističke kontrole tržišta, što dugoročno guši istinsku konkurenciju (Srnicek, 2017; Zuboff, 2019).

Jedna od najdubljih transformacija koje donosi platformski kapitalizam odnosi se na sferu rada, posebice kroz „lean“ platforme i „gig“ ekonomiju. „Gig“ ekonomiju karakteriziraju kratkoročni i honorarni poslovi koordinirani putem platformi. Ključno pravno i ekonomsko pitanje jest klasifikacija radnika kao „neovisnih ugovaratelja“, a ne kao zaposlenika (npr. De Stefano, 2016). Ova klasifikacija omogućuje platformama da prebace troškove (osiguranje, mirovinski doprinosi) i rizike (fluktuacija potražnje) na radnika. Posljedica je visoka razina prekarnosti, nestabilnost prihoda i nedostatak tradicionalnih radničkih prava (Vallas, 2019). Važno je naglasiti da „gig“ ekonomija nije homogena; iskustva radnika značajno variraju ovisno o sektoru (npr. dostava hrane vs. kreativni rad), geografskom kontekstu, vrsti platforme i razini vještina radnika.

Narativ o fleksibilnosti i autonomiji u „gig“ ekonomiji uvelike je iluzoran. Zamijenjen je novim, sveobuhvatnim oblikom kontrole: algoritamskim upravljanjem. Neprozirni algoritmi donose ključne odluke koje su tradicionalno bile u domeni menadžera: dodjeljuju zadatke, dinamički određuju cijene (plaće), prate učinak i provode deaktivaciju („otpuštanje“) s platforme (Rosenblat & Stark, 2016). Ovaj sustav stvara novi oblik digitaliziranog tejlizma, gdje platforma djeluje kao „poslodavac iz sjene“, vršeći strogu kontrolu bez preuzimanja odgovornosti (Rosenblat, 2018). Unatoč izolirajućoj prirodi platformskog rada, pojavljuju se novi oblici otpora. Radnici u „gig“ ekonomiji aktivno formiraju online zajednice koje služe kao platforme za razmjenu informacija, uzajamnu podršku i koordinaciju kolektivnih akcija (Wood i dr., 2019). Ovi oblici otpora sve više prelaze u konkretne akcije, posebno u Globalnom Jugu. Primjeri uključuju ponovljene štrajkove radnika na platformama za dostavu hrane u Indiji (npr. Swiggy, Zomato), gdje se radnici organiziraju protiv smanjenja plaća i loših radnih uvjeta (Hussain, 2023), slične pokrete u Maleziji (Zhao & Furuoka, 2025) te transnacionalne štrajkove poput „Breque dos Apps“ (Prekid aplikacija) u Brazilu, koji pokazuju rastuću sposobnost radnika za kolektivno djelovanje unatoč algoritamskoj kontroli (Prema medijskim izvještajima, 2022-2025).

Društvene posljedice: nadzor i algoritamska pristranost

Podatkovno-centrična logika platformskog kapitalizma nije neutralan tehnički proces, već moćan društveni mehanizam koji reproducira i često pojačava postojeće društvene hijerarhije. Iako se algoritmi često percipiraju kao objektivni, kritičke studije pokazuju da su oni duboko društveni i politički artefakti.

Algoritmi nisu objektivni; oni su „ideološki uređaji“ koje su stvorili ljudi unutar specifičnih

komercijalnih konteksta, te su stoga prožeti njihovim vrijednostima i pristranostima. Njihove odluke, iako temeljene na matematici, mogu stvoriti nepravedne ishode koji privilegiraju određene skupine nad drugima (Eubanks, 2018; Kitchin, 2017).

Rad Safiye Umoje Noble (2018), *Algorithms of Oppression*, pruža temeljnu studiju slučaja. Njezina analiza pokazuje kako je Google pretraga za pojam „Black girls“ (crne djevojke) vraćala pretežno pornografske i hiperseksualizirane rezultate, za razliku od „normaliziranih“ rezultata za „white girls“ (bjele djevojke). Noble (2018) tvrdi da to nije anomalija, već sistemski značajka koja proizlazi iz komercijalnog modela oglašivačkih platformi. Poslovni model platformi zahtijeva masovnu ekstrakciju podataka i profiliranje, a algoritmi za kategorizaciju uče iz povijesnih podataka koji su neizbježno prožeti društvenim pristranostima. Komercijalni interesi daju prednost profitabilnom ili popularnom sadržaju, a ne nužno točnom ili reprezentativnom. Algoritam tako uči, reproducira i pojačava povijesno ukorijenjenu hiperseksualizaciju crnih žena, čineći algoritamsku opresiju inherentnom značajkom poslovnog modela (Noble, 2018).

Ruha Benjamin (2019) proširuje ovu analizu konceptom „Novog Jim Codea“. Referirajući se na „Novi Jim Crow“ (Alexander, 2010), Benjamin tvrdi da tehnologija, pod krinkom neutralnosti, ima potencijal „sakriti, ubrzati i produbiti diskriminaciju“. Ona identificira kako se rasizam kodira u naizgled benigne sustave, od softvera za prediktivno policijsko djelovanje do alata za filtriranje prijave za posao (Benjamin, 2019). Pristranost se u sustave ugrađuje kroz pristrane podatke za obuku (ako algoritam uči iz povijesno diskriminatornih podataka) i *through* korištenje proksi varijabli (npr. poštanski broj kao proksi za rasu ili klasu) (Eubanks, 2018; O'Neil, 2016).

Fenomen algoritamske pristranosti neodvojiv je od šire ekonomske logike koju je Shoshana Zuboff (2019) nazvala „nadzornim kapitalizmom“. Zuboff (2019) definira nadzorni kapitalizam kao „jednostrano prisvajanje privatnog ljudskog iskustva kao besplatne sirovine za prevođenje u bihevioralne podatke“. Ti se podaci zatim koriste za stvaranje „prediktivnih proizvoda“ koji se prodaju na tržištima bihevioralnih budućnosti. Ključni pomak nije samo u *nadzoru*, već u „aktuaciji“ – korištenju suptilnih znakova za usmjeravanje i uvjetovanje ponašanja korisnika prema profitabilnim ishodima. Ovaj „instrumentarni“ oblik moći potkopava ljudsku autonomiju i stvara radikalnu asimetriju znanja (Zuboff, 2019).

Važno je razumjeti odnos između platformskog i nadzornog kapitalizma. Dok Srnicekov (2017) koncept platformskog kapitalizma opisuje širi poslovni model temeljen na posredovanju i mrežnim efektima, Zuboffin (2019) nadzorni kapitalizam fokusira se na specifičnu logiku akumulacije koja pokreće mnoge dominantne platforme (posebno oglašivačke poput Googlea i Facebooka). Nadzorni kapitalizam može se shvatiti kao dominantna, ali ne i jedina, ekonomska logika unutar šireg ekosustava platformskog kapitalizma; neke platforme (npr. one temeljene na pretplati ili industrijske) mogu funkcionirati bez primarnog oslanjanja na ekstrakciju bihevioralnog viška.

Iako je Zuboffin koncept (2019) izuzetno utjecajan, on nije bez akademskih kritika, kao što je navedeno u recenzijama. Ključni prigovor, koji artikulira Evgeny Morozov (2019), jest da Zuboff previše naglašava „novost“ ovog fenomena, predstavljajući ga kao radikalnu mutaciju ili „novu logiku“ kapitalizma. Kritičari poput Morozova (2019) i drugih (npr. Ajuzieogu, 2024) tvrde da je „nadzorni kapitalizam“ zapravo logičan, iako intenziviran, nastavak dugotrajnih kapitalističkih

praksi. Oni ukazuju na to da je komodifikacija ljudskog ponašanja i ekstrakcija viška vrijednosti iz novih izvora (uključujući privatno iskustvo) oduvijek bila središnja za kapitalističku akumulaciju. Iz ove perspektive, digitalne tehnologije nisu stvorile novu 'logiku', već su samo pružile moćnije i učinkovitije alate za provođenje stare.

Kritička analiza povezuje platformski kapitalizam s logikom rasnog kapitalizma. Oslanjajući se na teoriju rasnog kapitalizma (Robinson, 2000), tvrdi se da kapitalizam od početka ovisi o iskorištavanju rasno diferenciranih skupina. U digitalnom kontekstu, neregipročno izvlačenje podataka i rada iz rasno obilježenih skupina potiče akumulaciju kapitala (Cottom, 2020; Noble, 2018). Jedan od ključnih koncepata je „isključivanje uključivanjem“. Marginalizirane skupine nisu jednostavno isključene iz tehnologije; njihovo samo *uključivanje* u digitalne sustave postaje novi mehanizam eksploatacije – bilo kao podatkovne točke za prediktivno policijsko djelovanje, mete za predatorsko oglašavanje ili nisko plaćeni radnici za obuku AI modela (Benjamin, 2019; Eubanks, 2018).

Globalne dinamike: digitalna kontrola i kolonijalizam

Analiza digitalne političke ekonomije mora de-centrirati zapadnjačku perspektivu. Koncepti platformskog i nadzornog kapitalizma transformiraju se u različitim geopolitičkim kontekstima.

Kineski pristup predstavlja „nadzorni državni kapitalizam“, koji se razlikuje od korporativno vođenog modela na Zapadu (Zhang, 2021). Ovaj model karakterizira „komercijalno-državni nadzorni kompleks“, gdje država i tehnološki divovi (npr. Tencent, Alibaba) djeluju u simbiozi. Država podržava i koristi komercijalnu nadzornu infrastrukturu, dok se tvrtke oslanjaju na državni autoritet za osiguranje tržišne dominacije (Chen, 2018). Sustav društvenog kredita (SCS) ključni je mehanizam ovog modela. To je složen, podatkovno vođen projekt za procjenu „pouzdanosti“ građana i poslovnih subjekata, koji funkcionira i kao alat za nadzor i kao alat za regulaciju tržišta. Korištenjem podataka za poticanje ili prisiljavanje ponašanja u skladu s državnim normama, SCS stvara hibridni sustav kontrole (Creemers, 2018). S obzirom na rastući globalni utjecaj Kine, posebice kroz inicijative poput Digitalnog puta svile, i sve veću kompleksnost njezina unutarnjeg tehnološkog ekosustava, dublja analiza ovog modela (uključujući perspektive izvan anglofonske literature) predstavlja važno područje za buduća istraživanja koja prelaze opseg ovog pregleda.

Kao treći model, koji se razlikuje od američkog korporativnog i kineskog državnog pristupa, pozicionira se regulatorni okvir Europske unije. Ovaj pristup, usredotočen na koncept „digitalnog suvereniteta“ i zaštitu temeljnih prava, pokušava nametnuti pravila temeljena na vrijednostima kako bi se ograničila moć tehnoloških divova (Youngs, 2025). Temeljni stup je Opća uredba o zaštiti podataka (GDPR), dok noviji zakoni poput Akta o digitalnim uslugama (DSA) i Akta o umjetnoj inteligenciji (AI Act) proširuju regulaciju. DSA se bavi moderiranjem sadržaja i odgovornošću platformi, uvodeći novi pristup temeljen na procjeni rizika (Griffin, 2025) i pomičući se od samoregulacije prema ko-regulaciji (Tuñón i dr., 2025). Kritičari, međutim, preispituju može li se EU, fokusirajući se na regulaciju, istovremeno natjecati na globalnoj razini s američkim i kineskim inovacijskim ekosustavima (Celeste i dr., 2025).

U zemljama Globalnog Juga, dinamika digitalne moći poprima oblik „digitalnog kolonijalizma“, gdje se povijesni obrasci kolonijalne eksploatacije reproduciraju kroz digitalne tehnologije

(Couldry & Mejias, 2019). Couldry i Mejias (2019) definiraju digitalni kolonijalizam kao preuzimanje digitalne infrastrukture, platformi i podataka zemalja u razvoju od strane moćnih korporacija i država sa Sjevera. Ključne značajke uključuju ekstrakciju podataka (*data extractivism*), infrastrukturnu ovisnost (o stranim kabelima, podatkovnim centrima i uslugama u oblaku) (Kwet, 2019) te algoritamsko upravljanje (nametanje algoritama sa Sjevera koji marginaliziraju lokalne norme). Ova dinamika pokazuje da univerzalna kritika „nadzora“ nije dovoljna; potrebno je analizirati specifične aktere i njihove motivacije (profit, državna kontrola, geopolitički utjecaj).

Tradicionalni koncept „digitalnog jaza“ (fokus na pristup) više nije dovoljan. Potreban je koncept „štetne digitalne inkorporacije“ (Heeks, 2022). Ovaj koncept tvrdi da samo *uključivanje* u digitalne sustave može biti izvor nejednakosti, pogotovo kada su uvjeti tog uključivanja (vlasništvo nad podacima, algoritamska pravila) postavljeni od strane dominantnih vanjskih aktera (Heeks, 2022). Problem se time preoblikuje s pitanja pristupa na pitanje moći, kontrole i asimetrične ovisnosti.

Emancipatorni potencijali i otpor

Unatoč dominantnim strukturama kontrole, digitalni krajolik otvara i prostore za otpor i emancipatorne prakse.

Digitalni alati transformirali su način na koji se društveni pokreti organiziraju i mobiliziraju. Oni smanjuju troškove mobilizacije, omogućuju stvaranje alternativnih narativa zaobilazeći tradicionalne medije i olakšavaju izgradnju transnacionalnih mreža solidarnosti (Castells, 2015). Primjeri uključuju Arapsko proljeće, gdje su društveni mediji bili ključni alati za koordinaciju (Howard i dr., 2011), te pokrete poput #BlackLivesMatter i #MeToo. Pokret Black Lives Matter, rođen kao hashtag, izrastao je u globalni pokret koji koristi društvene medije za podizanje svijesti o sustavnom rasizmu (Freelon i dr., 2016). Slično tome, #MeToo je transformirao individualna iskustva u globalni pokret protiv sistemske mizoginije (Mundt i dr., 2018). Unatoč kritikama o „slaktivizmu“ (Morozov, 2013), koje tvrde da je online angažman površan, istraživanja pokazuju da digitalni aktivizam može podići svijest i poslužiti kao početna točka za dublji angažman (Christensen, 2011). Izazovi ostaju, uključujući državni nadzor, dezinformacije i polarizaciju. Ovi izazovi posebno su izraženi izvan zapadnog konteksta. U Jugoistočnoj Aziji, na primjer, države koriste sofisticirane metode „digitalne represije“ za gušenje prosvjednih pokreta (Sombatpoonsiri, 2023). Slično tome, u Africi se borba za digitalna prava suočava s dilemom između potrebe za regulacijom platformi i rizika da vlade iskoriste tu regulaciju za ograničavanje slobode interneta (Byaruhanga, 2025). Digitalni aktivizam također se suočava s rodno specifičnim izazovima, kao što pokazuje feministički digitalni aktivizam u Indoneziji, koji se bori protiv patrijarhalnih struktura istovremeno se noseći s prijetnjama nadzora (Kamran, 2024).

Emancipatorne mogućnosti očituju se i u stvaranju alternativnih modela proizvodnje i vlasništva. „Digitalna zajednička dobra“ (*digital commons*) odnose se na zajednički stvorene i upravljane digitalne resurse, poput softvera otvorenog koda (FOSS), znanja (Wikipedia) ili podataka (Bollier & Helfrich, 2019). Dva teorijska okvira ključna su za razumijevanje ovih modela. Prvi je „vršnjačka proizvodnja temeljena na zajedničkim dobrima“ (*Commons-Based Peer Production*) Yochaija Benklera (2006). On opisuje ovaj fenomen kao radikalno decentraliziran i ne-tržišni način proizvodnje (npr. Wikipedia, Linux) gdje pojedinci surađuju bez tradicionalnih tržišnih poticaja ili

menadžerske kontrole. Drugi okvir pružaju principi upravljanja Elinor Ostrom (1990). Njezin rad, izvorno usmjeren na prirodne resurse, osporava „tragediju zajedničkih dobara“ i pokazuje da zajednice mogu stvoriti trajne institucije za samoupravljanje resursima, što je primjenjivo i na digitalna dobra (Frischmann i dr., 2014), nudeći vrijedne uvide za dizajniranje održivih modela upravljanja digitalnim resursima.

Unatoč potencijalu, model zajedničkih dobara suočava se sa značajnim izazovima održivosti i autonomije. Prvi problem je ono što Nadia Eghbal (2020) naziva „tragedijom digitalnih zajedničkih dobara“: ključna digitalna infrastruktura, posebice softver otvorenog koda (FOSS), često počiva na nevidljivom i neplaćenom radu male zajednice održavatelja. Ovo stvara strukturnu ovisnost gdje komercijalni sektor masovno koristi FOSS bez adekvatne kompenzacije ili podrške, što dovodi do kroničnog problema preopterećenosti i „izgaranja“ (*burnout*) ključnih volontera te čini cijeli ekosustav ranjivim (Eghbal, 2020). Drugi izazov je „korporativna kooptacija“ (Birkinbine, 2020), gdje velike tehnološke kompanije sve više preuzimaju kontrolu nad ključnim FOSS projektima i platformama (npr. GitHub u vlasništvu Microsofta), namećući vlastite prioritete i potencijalno potkopavajući izvorni nekomercijalni etos i autonomiju zajednice (Birkinbine, 2020).

Kao odgovor na dominaciju ekstraktivnih platformi i izazove s kojima se suočavaju digitalna zajednička dobra, razvija se koncept **platformskog kooperativizma**. Ovaj model nastoji spojiti tehnološku infrastrukturu platformi s demokratskim vlasništvom i upravljanjem karakterističnim za zadruge. Cilj je stvoriti platforme koje su u vlasništvu i pod kontrolom njihovih korisnika – bilo da se radi o radnicima (npr. zadruge dostavljača), potrošačima (npr. zadružne platforme za dijeljenje smještaja) ili drugim dionicima. Iako se suočava s izazovima skaliranja, pristupa kapitalu i natjecanja s dominantnim igračima, platformski kooperativizam predstavlja konkretan pokušaj izgradnje alternativnih, pravednijih digitalnih ekosustava odozdo prema gore. Ova dinamika stvara temeljno proturječje: alternativni modeli proizvodnje i aktivistički pokreti često ostaju strukturno ovisni o korporativnim platformama i financiranju, nalazeći se u stalnoj borbi za očuvanje svoje autonomije unutar dominantnih kapitalističkih struktura.

Zaključak: Sinteza proturječnosti i smjernice za buduća istraživanja

Sinteza kritičke literature otkriva digitalnu političku ekonomiju kao polje dubokih proturječnosti: između kontrole platforme i agencije korisnika; između globalne integracije i digitalnog kolonijalizma; između algoritamske učinkovitosti i društvene pravde; te unutar samih emancipatornih alternativa (borba protiv kooptacije i za održivost).

Ove proturječnosti otvaraju put za buduća istraživanja koja se moraju usmjeriti na konkretna i kontekstualizirana pitanja:

Operacionalizacija pravednog digitalnog razvoja: Kako prevesti principe „štetne digitalne inkorporacije“ (Heeks, 2022) u mjerljive pokazatelje i politike za promicanje digitalnog suvereniteta u Globalnom Jugu?

Upravljanje i održivost digitalnih zajedničkih dobara: Koji modeli upravljanja (oslanjajući se na Ostrom, 1990) mogu zaštititi zajednička dobra od korporativne kooptacije (Birkinbine, 2020), a istovremeno riješiti problem „tragedije digitalnih zajedničkih dobara“ i izgaranja održavatelja (Eghbal, 2020)?

Učinkovitost i autonomija digitalnog aktivizma: Pod kojim uvjetima digitalni aktivizam (Castells, 2015) dovodi do trajnih društvenih promjena i kako pokreti mogu ublažiti svoju ovisnost o korporativnim platformama i državnom nadzoru (npr. Sombatpoonsiri, 2023)?

Regulacija i revizija algoritamske pravde: Kako primijeniti analitičke okvire „tehno-rasnog kapitalizma“ (npr. Benjamin, 2019; Noble, 2018) za razvoj konkretnih metodologija za reviziju (*auditing*) i regulaciju algoritamskih sustava u ključnim područjima poput zapošljavanja, kreditiranja i kaznenog pravosuđa?

Osim ovih istraživačkih smjernica, kritička analiza digitalne političke ekonomije upućuje na hitne normativne i političke imperative. Suočeni s erozijom radničkih prava kroz algoritamsko upravljanje i pogrešnu klasifikaciju, nužno je zakonski redefinirati radni status i ojačati kolektivno pregovaranje u 'gig' ekonomiji. Nadalje, borba protiv 'digitalnog kolonijalizma' i jačanje 'digitalnog suvereniteta' (kroz regulaciju, ali i izgradnju lokalnih kapaciteta) postaje ključna za ograničavanje ekstraktivne moći globalnih platformi. Konačno, puka regulacija nije dovoljna; potrebno je aktivno podržavati i razvijati alternativne modele – od osiguravanja održivosti 'digitalnih zajedničkih dobara' do poticanja razvoja platformskog kooperativizma i javnih, demokratski upravljanih digitalnih infrastruktura – kako bi se stvorila pravednija digitalna budućnost koja nije prepuštena isključivo tržišnim i korporativnim interesima.

Odgovaranje na ova pitanja zahtijeva interdisciplinarni napor koji povezuje političku ekonomiju, kritičke studije tehnologije, sociologiju, pravo i globalne studije za oblikovanje pravednije digitalne budućnosti.

Literatura

- Ajuzieogu, U. (2024). *Artificial Intelligence and the Commodification of Human Behavior: Insights on Surveillance Capitalism from Shoshana Zuboff and Evgeny Morozov*. SSRN.
- Alexander, M. (2010). *The new Jim Crow: Mass incarceration in the age of colorblindness*. The New Press.
- Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. Yale University Press.
- Benjamin, R. (2019). *Race after technology: Abolitionist tools for the new Jim Code*. Polity.
- Birkinbine, B. (2020). Incorporating the digital commons: Corporate involvement in free and open source software. *Media, Culture & Society*, 42(6), 882–899.
<https://doi.org/10.1177/0163443719890659>
- Bollier, D., & Helfrich, S. (Eds.). (2019). *Free, fair, and alive: The insurgent power of the commons*. New Society Publishers.
- Byaruhanga, B. (2025). Africa's Digital Dilemma: Platform Regulation Vs Internet Freedom. *CIPESA*. [Pristupljeno 26. listopada 2025.]
- Castells, M. (2015). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age* (2. izd.). Polity.
- Celeste, E., et al. (2025). Between Regulation and Global Influence: Can the EU Compete in the

- Digital Economy? *Regional Science and Environmental Economics*, 2(4), 30.
- Chen, Y. (2018). Datafication, dataveillance and the social credit system in China. U T. Medvetz & J. J. Jaggars (Eds.), *Social sciences in the age of data* (str. 137–152). University of California.
- Christensen, H. S. (2011). Political activities on the Internet: Slacktivism or political participation by other means? *First Monday*, 16(2). <https://doi.org/10.5210/fm.v16i2.3336>
- Cottom, T. M. (2020). Where platform capitalism and racial capitalism meet: The sociology of race and racism in the digital society. *Sociology of Race and Ethnicity*, 6(4), 441–449. <https://doi.org/10.1177/2332649220949473>
- Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Stanford University Press.
- Creemers, R. (2018). China's social credit system: An evolving practice of control. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3175792>
- De Stefano, V. (2016). The rise of the 'just-in-time' workforce: On-demand work, crowdwork and labour protection in the 'gig-economy'. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 37(3), 471–504.
- Eghbal, N. (2020). *Working in public: The making and maintenance of open source software*. Stripe Press.
- Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
- Freelon, D., McIlwain, C. D., & Clark, M. D. (2016). *Beyond the hashtags: #Ferguson, #BlackLivesMatter, and the online struggle for offline justice*. Center for Media & Social Impact (CMSI).
- Frischmann, B. M., Madison, M. J., & Strandburg, K. J. (Eds.). (2014). *Governing knowledge commons*. Oxford University Press.
- Griffin, R. (2025). The Politics of Risk in the Digital Services Act. *Weizenbaum Journal of the Digital Society*, 5(2).
- Heeks, R. (2022). Digital inequality beyond the digital divide: Conceptualizing adverse digital incorporation in the global South. *Information, Communication & Society*, 25(11), 1604-1622. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.1896205>
- Howard, P. N., Duffy, A., Freelon, D., Hussain, M. M., Mari, W., & Mazaid, M. (2011). *Opening closed regimes: What was the role of social media during the Arab Spring?* Project on Information Technology and Political Islam.
- Hussain, M. S. (2023). Learning to strike in the gig economy: Mobilization efforts by food delivery workers in Hyderabad, India. *SAGE Journals*.
- Kamran, H. (2024). *Contesting Patriarchy Online: Rethinking Feminist Digital Activism under Surveillance in Indonesian Context*. UN Women. [Pristupljeno 26. listopada 2025.]
- Kitchin, R. (2017). Thinking critically about and researching algorithms. *Information, Communication & Society*, 20(1), 14–29. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1154087>
- Kwet, M. (2019). Digital colonialism: The evolution of US empire. *Global Policy*, 10(4), 624-632. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12720>
- Morozov, E. (2013). *To save everything, click here: The folly of technological solutionism*. Allen Lane.
- Morozov, E. (2019, January 4). Capitalism's new clothes. *The Baffler*.
- Mundt, M., Ross, K., & Burnett, C. M. (2018). Scaling social movements through social media:

- The case of #MeToo. *Social Media + Society*, 4(4). <https://doi.org/10.1177/2056305118807911>
- Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. NYU Press.
- O'Neil, C. (2016). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Crown.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Prema medijskim izvještajima (2022-2025). O štrajkovima u Brazilu ("Breque dos Apps"). Različiti izvori.
- Robinson, C. J. (2000). *Black Marxism: The making of the Black radical tradition*. University of North Carolina Press. (Izorno objavljeno 1983.)
- Rosenblat, A. (2018). *Uberland: How algorithms are rewriting the rules of work*. University of California Press.
- Rosenblat, A., & Stark, L. (2016). Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of Uber's drivers. *International Journal of Communication*, 10, 3758–3784.
- Sombatpoonsiri, J. (2023). Digital repression of protest movements: What's happening in Southeast Asia. *Kyoto Review of Southeast Asia*. [Pristupljeno 26. listopada 2025.]
- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Polity.
- Tuñón, J., Bourbeau, P., & Balbi, G. (2025). From Self-Regulation to Co-Regulation: The Political Struggle Behind the Digital Services Act. *Internet Policy Review*, 14(1).
- Van Dijck, J., Poell, T., & de Waal, M. (2018). *The Platform Society: Public Values in a Connective World*. Oxford University Press.
- Vallas, S. (2019). Platform capitalism: What's at stake for workers? *New Labor Forum*, 28(1), 48–59. <https://doi.org/10.1177/1095796018812351>
- Wood, A. J., Graham, M., Lehdonvirta, V., & Hjorth, I. (2019). Good gig, bad gig: Autonomy and algorithmic control in the global gig economy. *Work, Employment and Society*, 33(1), 56–75. <https://doi.org/10.1177/0950017018785616>
- Youngs, R. (2025, June 16). *Rethinking EU Digital Policies: From Tech Sovereignty to Tech Citizenship*. Carnegie Endowment for International Peace. [Pristupljeno 26. listopada 2025.]
- Zhang, Y. (2021). The rise of surveillance state capitalism in China. *China Information*, 35(2), 169–191. <https://doi.org/10.1177/0920203X20932029>
- Zhao, H., & Furuoka, F. (2025). Uberisation and Resistance to Online Food Delivery Gig Work in Asia: Lessons from Malaysia. *Journal of Contemporary Asia*.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. PublicAffairs.